

זכי שלום

איבדנו כל אשר יקר... להיכן נעלם הקונסנזוס הלאומי בשאלות מלחמה ושלום?

מרדכי בר־און, עת מלחמה ועת שלום: עיונים
בתולדות מדינת ישראל 1967-1948, ירושלים:
כתר, 2007, עמ' 485

מרדכי בר־און החל את דרכו בתחום הביטחון בארגון ה'הגנה', ומילא שורת תפקידים כלוחם בצה"ל במלחמת העצמאות. בספרו 'עת שלום ועת מלחמה' וגם בשיח הציבורי-ההיסטורי שהוא שותף בולט בו זה שנים רבות, הוא נותן לא פעם ביטוי לחוויותיו כלוחם מן השורה, בין השאר כדי לאשש את עמדותיו כחוקר. באמצע שנות החמישים הפך בר־און, מורל'ה בפי כול, ליד ימינו ולאיש אמונו של הרמטכ"ל משה דיין, שהטביע את חותמו אולי יותר מכל אישיות אחרת על המהלכים הביטחוניים-המדיניים של אותה תקופה. אין תמה שבר־און מייחד לו מקום בולט כמעט בכל פרקי הספר.

לאחר פרק של עשייה ציבורית, שבה היה בין השאר שותף פעיל בהקמתן ובפעילותן השוטפת של תנועות שלום שצמחו במדינת ישראל בעשורים האחרונים, התמקד בר־און במחקר אקדמי, בעיקר של מדיניות החוץ והביטחון של ישראל בעשורים הראשונים לקיומה. הוא הביא למחקר ההיסטורי נופך ייחודי: שילוב של יכולת אנליטית גבוהה, תיעוד היסטורי בעל חשיבות מן המעלה הראשונה וזיכרון אישי. הגם שהיה שותף באורח אישי באירועים היסטוריים ובהכרעות היסטוריות, בר־און לא זנח את הצורך לבסס את

דבריו על תיעוד ומסמכים (עמ' 37-38). מחקריו, שראו אור בספרים ובמאמרים, הטביעו חותם חשוב על המחקר ההיסטורי של מדינת ישראל בתחום המדיני-הביטחוני.

משה דיין – האיש ותקופתו

ספרו האחרון של בר־און, 'עת מלחמה ועת שלום', הוא קובץ מרשים של מאמרים בסוגיות מגוונות, שרובם ראו אור קודם לכן בכתבי־עת, ושל הרצאות שנשא המחבר בפורומים שונים, ואשר לא פורסמו עד כה. הספר סוקר אירועים מגוונים והכרעות מדיניות וביטחוניות, בעיקר בשנות החמישים והשישים, ועוסק באישים שהיו בעמדות הנהגה באותה התקופה, ודמות המפתח בספר היא כאמור דיין.

בעיסוקו של בר־און בדיין, האיש, המצביא והמנהיג, ניכרים רגשות אהדה והערכה לאישיותו

הנשק התברר לרבים וטובים בהנהגת המדינה כי התקווה שרווחה שהסכמים מוגבלים אלה יוחלפו עד מהרה בהסכמי שלום מלאים, נגוזה. העולם הערבי והקהילייה הבין-לאומית סירבו להשלים עם הסטטוס קוו שנוצר לאחר המלחמה, ואשר קובע בהסכמי שביתת הנשק. שלוש סוגיות מרכזיות עמדו על הפרק ביחסי ישראל והעולם הערבי: גבולות המדינה, גורל הפליטים ומעמד ירושלים.¹

בנסיבות קשות אלה הציג דיין לפני ההנהגה את תפיסתו המדינית-הביטחונית באשר לדרך הפעולה שעל מדינת ישראל לאמץ כלפי העולם הערבי. דיין גיבש את עמדותיו על בסיס שתי הנחות יסוד. האחת הייתה שהעולם הערבי לא השלים עם תוצאות מלחמת העצמאות ועם קיומה של מדינה יהודית עצמאית, ושהוא ישאף להביא כמעט בכל מחיר לשינוי הסטטוס קוו שנוצר בעקבות המלחמה והסכמי שביתת הנשק; אם ישראל לא תיענה לתביעותיו, העולם הערבי יצא למערכה צבאית נגדה. 'סיכוב שני' היה אפוא בעיניו כורח המציאות. הנחת היסוד האחרת של דיין הייתה שהעולם הערבי אינו יוצא למערכה לפי שעה רק משום שהוא מודע לעליונות הצבאית של ישראל עליו. הוא משמר עמה מצב של לא-שלום-לא-מלחמה, ובחסות מצב זה מנהל מלחמת טרור במטרה להקיז את דמה ולפגוע במורל הלאומי שלה.

גדולתו של דיין באה לידי ביטוי בכך שלא הסתפק בהצגת תמונת המצב שבו נתונה ישראל, אלא הציג לדרג המדיני, שהיה רווי חששות, ספקות ולבטים, דרך פעולה ברורה ואפשרית ליציאה מן המצוקה המדינית-הביטחונית שאליה נקלעה המדינה. התנהלותו מצביעה בעליל על רמטכ"ל שחרג בחשיבתו מן המסגרת הצבאית המצומצמת לתפיסה מדינית מקיפה. אני סבור שנקודה חשובה זו לא הודגשה די הצורך בספרו

וקבלה, לעתים מסויגת, של הכרעות שאליהן הוביל לאורך שנים ארוכות, בעיקר בשנות החמישים. עם זאת המחבר אינו חסיד לא ביקורתי של דיין, ולעתים הוא חולק על עמדותיו במילים חריפות למדי. למשל הוא מבקר את תמיכתו במפעל ההתנחלויות לאחר מלחמת ששת הימים, הגם שתמיכה זו לא הייתה מוחלטת. לדעת בר-און היה דיין אחד האישים המרכזיים שלחצו על אשכול וגולדה מאיר שלא לנהל ברצינות משא ומתן על בסיס ויתורים טריטוריאליים לאחר מלחמת ששת הימים. במבט לאחור ניתן להתרשם כי לדעת בר-און מדיניות זו הייתה אחד הגורמים המרכזיים לפרוץ מלחמת יום הכיפורים.

במקביל יוצא קצפו של בר-און על ריאיון שבו עסק דיין בראש ובראשונה במדיניות ישראל כלפי סוריה בשנים שקדמו למלחמת ששת הימים. מן הריאיון משתמע כי ישראל הייתה אחראית במידה לא מבוטלת להידרדרות הביטחונית לאורך הגבול עם סוריה באותן שנים. בר-און מביע את יחסו לריאיון זה בניסוחים בוטים מאוד: 'הצטערתי לראות את הדרך השטחית וקלת הדעת שבה בחר משה דיין לטפל בסוגיות מורכבות של יחסי ישראל עם מדינות ערב בכלל, וסוריה בפרט' (עמ' 388).

אני סבור שהערכת מקומו של דיין בדברי ימיה של מדינת ישראל מחייבת לבחון את הנסיבות שבהן פעל. דיין התמנה לרמטכ"ל באחד מרגעי השפל של מדינת ישראל. הוא קיבל לידי צבא שלקה במורל נמוך וביכולת פעולה ירודה. הדרג הצבאי העליון היה מודע לכשלים, אך לא היה לו מענה של ממש על איומי העולם הערבי על ישראל. במישור המדיני עמדה ישראל בפני שוקת שבורה. זמן קצר לאחר חתימת הסכמי שביתת

1 ז' שלום, דוד בן-גוריון, מדינת ישראל והעולם הערבי, 1949-1956, קריית שדה-בוקר תשנ"ה, עמ' 45-56.

סא"ל מרדכי בראון, בטקס מינויו לראש לשכת הרמטכ"ל (מימין), הרמטכ"ל משה דיין (במרכז) וסא"ל אלי זעירא, ראש הלשכה היוצא (משמאל)

העצמה והביטחון לתרגם תפיסה זו לדרך פעולה מדינית-ביטחונית קונקרטי. בכך יותר מכול באה לידי ביטוי תרומתו האדירה לעיצוב מערכת יחסיה של מדינת ישראל עם העולם הערבי לאורך שנים ארוכות.²

כיצד השיג זאת דיין? הוא הצליח לשכנע את הדרג המדיני הבכיר, קרי את בן-גוריון, בצדקת השקפתו – לעתים עשה זאת ב'נועם' ולעתים במהלכים כוחניים, תוך איום בהתפטרות אם לא ייענו תביעותיו. דיין הסביר וחזר והסביר לשומעיו כי ישראל חייבת לנצל את עמדת העליונות שלה על מנת להציב בפני העולם הערבי בְּרָה חר־משמעית: הפסקה מוחלטת של הפעילות האלימה נגדה בכל המישורים או עימות מלחמתי כולל בטווח הזמן הקרוב. עליונותה הצבאית של ישראל על פני העולם הערבי, כך סבר דיין, ובעקבותיו בן-גוריון, אינה מובטחת לאורך ימים,

של בראון. דיין קבע כי לישראל יש עליונות צבאית על פני מדינות ערב בתקופת הזמן הנוכחית, ולפיכך היא אינה חייבת להשלים עם המצב של לא-שלום-ולא מלחמה שהעולם הערבי כופה עליה. ישראל גם אינה חייבת לחתור להסכם שלום עם העולם הערבי; די לה בכך שהעולם הערבי יפסיק בפועל את מצב המלחמה בה, ובכל מקרה אין צורך לעשות ויתורים לעולם הערבי תמורת הסכם מדיני עמו.

עמדה זו הייתה מקובלת גם על אישים אחרים בהנהגת המדינה, לרבות מי שנחשבו מתונים. ביטוי חר־משמעני לתפיסה זו נתן השגריר אבא אבן חודשים ספורים לאחר חתימת הסכמי שביתת הנשק. בשיחה עם דוד בן-גוריון אמר לו כי אינו רואה צורך 'לרוץ אחרי השלום'. שביתת נשק, הוסיף, 'מספיקה לנו. אם נרוץ אחרי השלום, הערבים ידרשו מאתנו מחיר – גבולות או פליטים, או שניהם. נחכה שנים אחדות'. אולם לשום גורם בהנהגת המדינה חוץ מדיין לא היו הסמכותיות,

2 יומן בן-גוריון, 14 ביולי 1949, אב"ג.

ישראלית. חששותיו של בן-גוריון היו הן במישור הצבאי – ספקות באשר ליכולתו של צה"ל להביס את הצבא המצרי, והן במישור המדיני – חשש מתגובות קשות של המעצמות ובמיוחד ארצות-הברית. ואולם בסופו של דבר הצליח דיון כאמור לשכנע את בן-גוריון כי אין מוצא אחר לצאת מן הסבך החמור, והביטוי המעשי לכך היה ההחלטה על מבצע קדש, שהביא למפנה מהפכני במעמדה של מדינת ישראל בזירה האזורית והבין-לאומית.

האם אכן היה מבצע קדש כורח ביטחוני?

מלחמת סיני הייתה אירוע דרמטי בעל השלכות מרחיקות לכת על מעמדה המדיני-האסטרטגי של מדינת ישראל ועל יחסיה עם העולם הערבי ועם המעצמות. מוקיריו הרבים של בר-און, ובכללם כותב שורות אלה, רשאים לצפות שממרחק הזמן שעבר מאז המלחמה, ואולי גם על רקע השינויים שחלו בתפיסותיו המדיניות-הביטחוניות של המחבר, ועל רקע המאמץ הגלוי והנסתר לדחוק את מבצע קדש אל השוליים של הזכרון ההיסטורי הקולקטיבי, הוא יתמודד ביתר הרחבה והעמקה עם מבקריה הרכים של מלחמת סיני, מידת נחיצותה וצידוקה המוסרי.

הייתה מלחמת סיני פעולה בלתי נמנעת, כפי שטענה מדינת ישראל לאורך שנים? בר-און משיב על כך תשובה חיובית. יחסם של עמי ערב למדינת ישראל, טוען בר-און בספרו, לא הותיר לה ברה אלא לפתוח במלחמת מנע נוסח מבצע קדש. לדבריו צריך לראות את ה'ביטחוניזם' שהובילו דיון ובן-גוריון על רקע 'קריאה חוזרת ונשנית של נאומים שנשאו כל מנהיגי מדינות ערב השכם והערב [לחיסולה של מדינת ישראל], ועוד יותר מכך – מתוך עובדות כהווייתן – מעשי רצח והתנכלויות שלא היו פרי דמיונו או זדון לבו של אף אחד אלא מעשים שנעשו, ארועים שקרו' (עמ' 178).

וייתכן מאוד שבשלב כלשהו תחדל עליונות זו להתקיים. לפיכך חייבת ישראל לממש דוקטרינה זו בטווח הזמן הקצר, שמא בחלוף הזמן לא תוכל עוד לעשות זאת.

הדרך למימושה של דוקטרינה זו הייתה לדעת דיון מדיניות הדרדרור וההסלמה. באורח מעשי פירושה של דרך פעולה זו היה שעל כל התגרות מצד הערבים תגיב ישראל באופן לא פרופורציונלי. תגובת ישראל תעמיד את הצד הערבי בפני דילמה קשה: להעלות את רף התגובה גם מצדו ולהסתכן בהידרדרות למערכה כוללת, או להימנע מכך ולספוג את הפגיעה ללא תגובה הולמת ותוך השפלה קשה וגלויה לעיני בני עמם והעולם הערבי כולו.

כרמטכ"ל ניווט דיון את דרכו בצלו ובהשראתו של ראש הממשלה ושר הביטחון בן-גוריון. זה רחש הערכה רבה לדיון בין השאר בזכות היותו לוחם בעל ידע צבאי ניכר, שחסר מאוד לבן-גוריון. גם מעמדו הפוליטי של דיון כאיש שצמח מתוך תנועת העבודה לא אפשר לבן-גוריון, גם לו רצה בכך, להתעלם ממנו, והוא חייב היה להטות אוזן קשובה לדעותיו ומחשבותיו.

דיון היה אפוא רמטכ"ל בעל השקפה מדינית מקיפה והיה בקי גם בהיבטים פוליטיים פנימיים של פעילות ההנהגה הלאומית בישראל בזמנו. בר-און, שהיה בקרבתו, ושזכה לאמונו, התוודע להלכי רוח, למחשבות, לספקות וללבטים שהיו בהנהגת המדינה ובעיקר בסביבתו הקרובה של בן-גוריון באשר להתמודדות עם דילמות מדיניות וביטחוניות גורליות. הקורא את כתביו ומחקריו של בר-און יוצא נשכר עד מאוד משילוב כה חשוב של ידע היסטורי והיכרות אישית, בלתי אמצעית, של החוקר את האירועים.

מלכתחילה נרתע בן-גוריון מאימוץ רעיונותיו של דיון. הוא חשש מעימות מלחמתי עם מצרים, בעיקר משום שהמדובר היה בעימות ביזמה

טענה זה מצדו של בר־און מעלה תמיהות. הרי מדינת ישראל שמעה חדשות לבקרים אמירות מתלהמות ולוחמניות של אישים בעולם הערבי, לעתים מתוך הממסד לעתים מחוצה לו. חוגים שונים בישראל הגדירו אותן לא אחת כ'הסתה' ו'קריאה למלחמה', אך חוגים אחרים, הן במערכות השלטון והן במערכות האקדמיות, ביקשו להמעט מחשיבותן של התבטאויות אלה. לעתים קרובות נטען שאין להגזים בחומרתן, ושיש לראותן בעיקר כתולדה של 'צורכי פנים', של רצון 'לרצות גורמים קיצוניים' וכיוצא באלה. ובאשר לפעילות האלימה נגד ישראל, התברר כי בשנות החמישים נקטו גורמי הביטחון בירדן ובמצרים צעדים לריסון כלשהו של פעילות זו. אמנם ספק אם צעדים אלה היו מספקים ויעילים, אולם מנגד, האם ניתן לטעון כי פעילות המסתננים נעשתה ביזמה ובהכוונה ישירה של מצרים וירדן ולפיכך, מוצדק היה לצאת למלחמה נגדן? ספק גם בכך.³ שאלה חשובה נוספת נוגעת למידת חומרתה של הפעילות האלימה שבוצעה נגד ישראל והסיכון הממשי שהיה בה למדינת ישראל. אין ספק שפעילות זו עוררה חרדה ברבדים שונים של הציבור, בעיקר באזורי הספר. אך האם אין זה מוגזם לתאר אותה כפעילות שסיכנה את קיומה של מדינת ישראל, כפי שטענה ההנהגה בישראל כדי להצדיק את מדיניות התגמול ואת מבצע קדש? ועוד, חשוב לשאול אם אכן פניהן של מדינות ערב היו למלחמה בישראל, כפי שטענה מדינת ישראל כדי להצדיק את היציאה למבצע קדש. בר־און מודה כי 'אין כל עדות לכך שאי פעם במשך שנות החמישים עמדו מדינות ערב כולן או מקצתן על סף התקפה כוללת על ישראל. אין עדות לכך שמי מן הערבים תכנן התקפה מעין זו לשם ישום מיידית' (עמ' 287).

ולבסוף, נעדרת מן הדיון בשאלת המלחמה סוגיית החמצת השלום. בר־און דן במגעי השלום

עם מצרים וקובע בצדק כי מצרים לא הייתה מוכנה באותה עת להסדר שלום עם ישראל. עם זאת הוא מוסיף: 'גם ישראל לא הייתה מוכנה באותה עת לעשות את הוויתורים המינימאליים שהיו דרושים לפיוס, לא כל שכן לעשות ויתורים מכאיבים הרבה יותר, שאף המתונים בין מנהיגי הערבים ראו כתנאי מינימום: חזרה לגבולות החלוקה מנובמבר 1947 או בהתאם לתכנית ברנדוט מספטמבר 1948, ויתור על הנגב בתמורה לגליל, שלא נכלל בתכנית החלוקה וקיום החלטות האו"ם המקנות לפליטים הפלסטינים את זכות הבחירה בין שיבה לביתם לבין פיצוי כספי' (שם).

זו אכן הייתה העמדה הערבית. ואולם בפועל עמדה על הפרק תכנית מצומצמת יותר, תכנית 'אלפא', שיזמו בריטניה וארצות־הברית, תכנית שדובר בה על ויתורים 'רק' על חלקים בנגב בתמורה להסדר כלשהו עם מצרים. גם לכך התנגדה מדינת ישראל. בר־און מזכיר תכנית זו בספרו בקיצור נמרץ, לאחר שדן בה בהרחבה רבה בספרים אחרים שלו, בעיקר ב'שערי עזה'.⁴ עם זאת הקורא נשאר תוהה אם לא ראוי היה לדעת בר־און שישאל תישים בשנות החמישים את הנוסחה שהתגבשה מאוחר יותר: שטחים תמורת שלום, נוסחה שהפכה זה כבר נכס צאן ברזל בכל דיון על הסדר בין ישראל לעולם הערבי. האם לא ראוי היה שההנהגה בישראל בשנות החמישים תקרא לאזרחי מדינת ישראל להסכין עם הצורך ב'וויתורים כואבים' כדי למנוע עימות מלחמתי עם מצרים (עמ' 266-267)?

בתקופה הנדונה עמדה על הפרק גם הצעה להסדר עם סוריה. בעיצומו של המשא ומתן על

3 על מידת אחריותן של מדינות ערב לתופעת ההסתנות ראו: א' יערי, מצרים והפדאין 1953-1956, גבעת־חביבה 1975, עמ' 9.
4 מ' בר־און, שערי עזה: מדיניות הבטחון והחוזן של מדינת ישראל 1955-1957, תל־אביב תשנ"ב.

אחר מאשר שר החוץ משה שרת בתדרוך לראשי מחלקות במשרד החוץ:

עבר-הירדן אמרה: 'אנו מוכנים לשלום מידי [ההדגשה במקור]. אנו אמרנו: 'ודאי, גם אנו רוצים בשלום, אבל אי-אפשר לרוץ, צריך ללכת. המסד הוקם — הלא הוא הסכם שביתת-הנשק. הקירות הם ההסכמים בדבר לטרון, הר הצופים, הרכבת וכו'. אחר-כך נניח, כמובן, את הגג'. על כך ענתה ירדן: 'אתם רוצים רק להרוויח זמן, אחר-כך תעזבו אותנו לנפשנו. לא, קודם כל נקים את השלום'. על כך ענינו שוב: 'אי-אפשר לרוץ, צריך ללכת'. אנו צריכים להכריע מה יותר כדאי: לעשות שלום עם עבר הירדן ואז נרוויח כי נוציא גורם חשוב מוועידת לוואן. הדבר גם יתן דחיפה לגורמים אחרים לבוא אתנו לידי הסכם [...] אבל, על ידי כך אנו סותמים את הגולל על ארץ ישראל המערבית.⁶

אם כן גם אישים שהוגדרו יונים צחורות לא ראו בעיה להציב את הסדר השלום בעדיפות משנית אל מול צרכים אחרים של מדינת ישראל. האם ניסיונות אלה להסדרים עם סוריה וירדן יכולים היו לקדם הסדר מלא גם עם המדינה המובילה בעולם הערבי, מצרים, ואף להביא חיסול הסכסוך הישראלי-הערבי מיסודו? קשה לדעת. ייתכן, אך אין שום ודאות בכך, שהיה בהם כדי ליצור במזרח התיכון אווירת רגיעה, שאולי הייתה מונעת את הצורך במלחמת מנע נוסח מבצע קדש.

הספר שלפנינו מעניק לקורא יכולת להבין את תפיסת עולמו של בראון, שעברה לאורך השנים תהפוכות דרמטיות. אני סבור כי הניסיון להסביר תהפוכות אלה בשינויים מהותיים שחלו ביחסי ישראל והעולם הערבי בכלל ובעמדות העולם הערבי כלפי ישראל בפרט אינו מספק. משתמעת מכך מגמה להצדיק את מדיניות המלחמה והשלום בשנות החמישים בקביעה כי ההנהגה בראשות בן-גוריון, שרת ודיין ניצבה מול עולם ערבי ששאף להשמיד את ישראל, דחה

הסכמי שביתת הנשק', בשנת 1949, הציע שליט סוריה, חוסני זעים, לכונן שלום עם ישראל. הוא אפילו הציע להושיב בתחומי סוריה מאות אלפי פליטים פלסטינים, בתנאי שישראל תסכים לשנות את הגבול הבינלאומי ולקבוע את קו הגבול במרכז אגם הכינרת'. ישראל דחתה את ההצעה על הסף, ובן-גוריון סירב להיפגש עם זעים כדי לדון בה. האם לדעת המחבר צדק בן-גוריון בכך? לא ברור. התביעה לנסיגה מקו הגבול הבין-לאומי הייתה קשה לישראל. עם זאת מדובר היה בתנאי פתיחה, שמטבע הדברים בכל משא ומתן ובוודאי במשא ומתן באזורנו מקובל להציג בהם רף תביעות גבוה. מנגד, הנכונות של סוריה ליישב בשטחה מאות אלפי פלסטינים עשויה הייתה לפתור למדינת ישראל בעיה לאומית ואנושית קשה וחמורה, שעד ימינו אלה טרם נמצא לה פתרון. האם לא ראוי היה שישראל תתייחס אל הצעה זו ביתר רצינות? זעים נרצח חודשים ספורים לאחר מכן, אולם דומה כי זו חכמה שלאחר מעשה לטעון שספק אם הסכם עם סוריה היה מחזיק מעמד לאורך זמן. וכי יש בידי מי מן התומכים בדרך השלום ערובה כלשהי שהסכם שלום עם מדינה ערבית יחזיק מעמד 'לנצח' או לפחות לאורך שנים?⁵

גם עם ירדן, בראשות המלך עבדאללה, הייתה לישראל הצעה להסדר מדיני. ואולם מדינת ישראל העדיפה הסכם מעשי על פני הסכם רשמי, קרוב לוודאי בעיקר מתוך רצון שלא לקבע את גבולה במזרח כגבול הקבע של המדינה. על רקע זה, בין השאר, נקטה ישראל מדיניות מתחמקת, שביטויה הבולט ביותר היה ברברים שאמר לא

5 על יזמת זעים ראו: עמ' 241, 51-52.

6 הרצאה של שרת לפני מנהלי מחלקות במשרד החוץ, 25 במאי 1949, גה"מ, חץ 2446/7. על הצעת ירדן להסדר ראו: תזכיר משרד החוץ, 24 בפברואר 1950, גה"מ, חץ 2408/13.

בן-גוריון נתן ביטוי לעמדה זו בהזדמנויות רבות במהלך התקופה. בשנת 1953 כתב ביומנו: 'שלום עם הערבים הוא האינטרס העליון של מדינת ישראל, אבל יש הכרח שאמריקא וגם הליגה הערבית תדע: שאין לרון אתנו על: (1) וויתורים טריטוריאליים. (2) בינאום ירושלים. (3) החזרת הפליטים'.⁷ שום גורם פוליטי משמעותי במדינת ישראל באותה תקופה לא ערער על עמדה זו, וגם בעילית האקדמית-האינטלקטואלית לא קמו עוררים עליה. אך זה מספר עשורים נעלם לחלוטין הקונסנזוס הלאומי בסוגיות היסוד, וכל צד מאמין שבידו מצוי 'מקסם הפלא' שיביא את מדינת ישראל אל המנוחה והנחלה.

בפרקי חייו של בר-און ניתן ביטוי דרמטי לחלק מן המהפכים רבי העצמה שהתחוללו בחברה הישראלית לאורך השנים ולהתנפצות הקונסנזוס הלאומי והסולידריות ה'שבטית' אל מול סלעי המציאות הסוערת. הלהבה האינטלקטואלית הבווערת בלבו של בר-און גורמת לו לתהות חדשות לבקרים על מה שנכון ומה שלא נכון למדינת ישראל לעשות, ואין הוא נותן לעצמו מנוח. הוא בוחן שוב ושוב את העבר וגם את ההווה, ואינו חוסך מעצמו ומדורו ביקורת נוקבת על מעשים ובעיקר על מחדלים.

בהגיעו לגבורות, כשמאחוריו עושר מדהים וייחודי של הישגים מחקרניים ואקדמיים וסיפור חיים מרתק מאין כמוהו, לא נותר אלא לאחל לבר-און שימשיך במחקריו הנפלאים ויאתגר אותנו, חבריו החוקרים, ובעיקר – שלא ייתן לנו לקפוא על השמרים.

כל יזמת שלום ונקט צעדים ממשיים לקראת עימות מלחמתי עמה. אך בעשורים האחרונים השתנתה כביכול תמונת המצב מן הקצה אל הקצה – העולם הערבי ברובו המכריע השלים עם קיומה של מדינת ישראל וחותר להסדר שלום עמה. לאור הנסיבות המשתנות מתבקשת חשיבה שונה מבעבר על מדיניות השלום והמלחמה של ישראל. אם אני מבין נכון את דבריו של בר-און זהו באורח עקרוני הסברו למהפך הדרמטי שחל בעמדתו המדינית והטריטוריאלית בין שנות החמישים והשישים לימינו אלה – אז, כלשון הפסוק מקהלת, הייתה 'עת מלחמה', ועתה הגיעה 'עת שלום'. אך אני סבור, בכל הכבוד הראוי, שזהו הסבר דחוק.

כפי שהראיתי תמונת המציאות אינה צבועה בשחור ולבן. גם בשנות החמישים היו למדינת ישראל אפשרויות להסדר מדיני שיכלו אולי – ולעולם אין ביטחון בכך – למנוע את הצורך במבצע קדש. אלא שאז עמדו בראשות ההנהגה בישראל אישים שאמנם העניקו לאפשרות ההסדר מקום חשוב ובכיר בסדר היום הלאומי, אך לא מעמד דומיננטי שיכול היה להאפיל על כל שיקול אחר, כפי שקרוב לוודאי היה בר-און רוצה לראות. בשנות החמישים והשישים היה קונסנזוס ציבורי רחב על עמדה זו. בן-גוריון, שרת, אבן ובוודאי דיין לא ראו שום קושי מוסרי או מדיני לדחות 'יזמות שלום', לא להתאמץ למצותן ולהבהיר שבכל מקרה ישראל אינה מוכנה לשנות כמלוא נימה את מפת הגבולות של הסכמי שביתת הנשק ואת מעמדה של ירושלים כבירת ישראל.